

Dzmitry Matwiejczyk (NARODOWE HISTORYCZNE ARCHIWUM BIAŁORUSI, MIŃSK)
ORCID: 0000-0003-0672-2285

Pamiętnikarstwo XIX wieku we współczesnej historiografii białoruskiej: osiągnięcia i problemy rozwoju

DOI 10.25951/4235

SUMMARY

The 19th century memoirs in contemporary Belarusian historiography: achievements and future challenges

Since 1991 one of the main aims for Belarusian scholars was to carry out research into 19th century memoirs. This process which developed slowly during the first years of the independence of the country, has enjoyed a significant growth after the year 2000, and nowadays it appears to have reached its peak as far as the full period of the development of Belarusian historiography is concerned. As a result there have been published (either completely or partially) around sixty memoirs by Belarusian historians and philologists. Some of the texts were only preserved in manuscript, and therefore remained unknown to the academic community. There has emerged in Belarus a group of scholars who undertake research in the stated area, and there have been launched a few initiatives aiming to facilitate the implementation of their scholarly and publishing projects. However, there are still several problems to overcome – a low level of preparation (translation, archeographic editing, etc.) of various memoirs, a slow pace of introducing texts into scholarship, a prevalence of translations from one language (Polish), a relatively insignificant number of researchers in Belarus, etc.

KEYWORDS: memories, diary, travelogue, Belarusian historiography, 19th century.

STRESZCZENIE

Po 1991 r. studiowanie pamiętników XIX w. stało się jednym z głównych zadań białoruskich uczonych. Proces ten, który powoli rozwijał się w pierwszych latach niepodległości kraju, po 2000 r. zyskał znaczny wzrost i obecnie wydaje się, że osiągnął swój szczyt w całym okresie rozwoju białoruskiej historiografii. W rezultacie opublikowano około 60 pamiętników (w całości lub w części) białoruskich historyków i filologów, z których niektóre zachowały się tylko w rękopisach, nie zostały wprowadzone do obiegu naukowego i pozostały nieznanne społeczności akademickiej. W kraju pojawiła się grupa naukowców zajmujących się profesjonalnie badaniami w tej dziedzinie i wysunięto kilka inicjatyw mających na celu ułatwienie realizacji ich projektów naukowych i wydawniczych. Jednak wciąż jest jeszcze kilka problemów, które należy przezwyciężyć.

SŁOWA KLUCZOWE: pamiętnik, dziennik, trawelog, historiografia białoruska, XIX w.

Uzyskanie przez Białoruś niepodległości w 1991 r. otworzyło nowy etap w rozwoju historiografii białoruskiej. Uwolnieni od obowiązującej w poprzednim okresie metodologii marksistowskiej i ideologii sowieckiej naukowcy mogli zająć się rozwijaniem badań w wielu obszarach tematycznych, które wcześniej były rozwinięte słabo albo zupełnie niezbadane. Przykładowo bardzo rozwinęły się badania z zakresu dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego, powstania i rozwoju białoruskiego ruchu narodowego na przełomie XIX i XX w., ruchu antysowieckiego w XX w. i inne. Jednocześnie zostały ujawnione i nagłośnione niektóre systemowe problemy naukowe, które domagały się rozwiązania.

Nie ulega wątpliwości, że białoruska historiografia dotycząca XIX w. również w czasach sowieckich odnosiła pewne sukcesy, ale nieustannie była naczyniona problemem ograniczonego korzystania ze źródeł. Kłopotliwe było także to, że zawodowych badaczy było wówczas bardzo mało. Wystarczy zauważyć, że nawet materiały, które zachowywały się w archiwach Białoruskiej SSR (głównie w Mińsku i Grodnie), jedynie sporadycznie były wykorzystywane w badaniach. Ponadto ograniczenia administracyjne uniemożliwiały rozwijanie w odpowiednim zakresie kontaktów międzynarodowych (głównie z naukowcami z krajów położonych na zachód od Białorusi) i zawiązanie pełnoprawnej współpracy naukowej.

Dziewiętnastowieczne pamiętnikarstwo nie było jednak całkowicie ignorowane przez białoruską historiografię okresu sowieckiego. Niektórzy autorzy próbowali wprowadzić do obiegu naukowego znaczną liczbę takich utworów. Najbardziej dobitnym tego przykładem jest bodajże książka Adama Maldzisa

*Podróż do XIX wieku*¹, przy której pisaniu pamiętniki były wykorzystywane bardzo obszernie². Warto też wspomnieć o artykule Aliny Czarniajewej, w którym został umieszczony wykaz pamiętników przechowywanych w zbiorach Biblioteki Akademii Nauk Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej (obecnie Centralna Biblioteka Naukowa Narodowej Akademii Nauk Białorusi)³. Jednakże tego typu przykłady były raczej wyjątkiem. Źródła te, dotyczące dziejów Białorusi, pozostawały przeważnie nieznanne nie tylko szerokiej publiczności, lecz także specjalistom. Na przykład w monografii Anatola Smirnowa na temat dziejów powstania 1863–1864 na terenach Białorusi i Litwy⁴, która ukazała się w 1963 r. i była prawdziwym przełomem w białoruskiej historiografii owego czasu, zarówno w aspekcie postawienia problemu, jak też sięgnięcia do różnego rodzaju źródeł niewykorzystana pozostała większa część wydanych już pamiętników. Ale nawet ów niski poziom korzystania ze źródeł memuarystycznych okazał się nieosiągalny dla późniejszych sowieckich badaczy dziejów powstania.

Poza tym wprowadzenie pamiętników do obiegu naukowego odbywało się poprzez czerpanie z nich w badaniach naukowych, a nie poprzez wydawanie ich tekstów, które często były niedostępne nawet dla wąskiego grona specjalistów. Całe bloki tematyczne pamiętników dotyczących np. powstania 1830–1831 pozostawały nieznanne historykom i tylko sporadycznie były one wykorzystywane. Stąd trudno nie zgodzić się z mistrzem archeografii białoruskiej i źródłoznawcą okresu sowieckiego Mikołajem Ułaszczykiem, który na początku lat osiemdziesiątych XX w. pisał: „Dla historiografii białoruskiej kwestia pamiętników jest bardzo aktualna, jako że do niedawna prawie nikt nie sięgał po nie i nie próbował ocenić ich z perspektywy źródłoznawczej”⁵. Rozwiązania tego skomplikowanego i ogromnego problemu musieli się podjąć badacze okresu niepodległości.

¹ A. Małdżis, *Padarozhzhza Ź XIX stagoddze: 3 gistoryi belaruskaj litaratury, mastactva i kultury. Navukova-papuljarnyja narysy*, Minsk 1969.

² Bardziej szczegółowo na temat korzystania z pamiętników w historiografii białoruskiej okresu sowieckiego zob.: V. Garbachova, *Memuarystyka XIX stagoddzja w belaruskaj kulturnaj tradycyi*, „Arche” 2014, № 1–2: *Gistoryja Belarusi XIX st. u memuarah*, układ. V. Garbachovaj, s. 9–10.

³ A. Chernjaeva, *Memuarnye izdanija v Fundamental'noj biblioteke AN BSSR*, w: *Knigovedenie v Belorussii: sbornik statej*, Minsk 1977, s. 122–132.

⁴ A. Smirnov, *Vosstanie 1863 goda v Litve i Belorussii*, Moskva 1963.

⁵ M. Ulaşchyk, *Memuary i dzjonniki jak krynicy pa gistoryi Belarusi: Z rukapisnaj spadchyny*, Minsk 2000, s. 6.

Generalnie rzecz biorąc, pamiętnikarstwo XIX w.⁶ rozwija się we współczesnej Białorusi w kilku kierunkach: publikowanie pamiętników (oryginałów i tłumaczeń), opisy naukowe tego typu utworów (analiza, przegląd itd.) oraz tworzenie nowych tekstów na podstawie pamiętniki jako bazy źródłowej.

Po 1991 r. badacze białoruscy nie zawsze w jednakowym stopniu interesowali się pamiętnikami. W pierwszych latach niepodległości historycy byli skupieni na przewartościowaniu nagromadzonego dorobku historiograficznego zgodnie z nowymi uwarunkowaniami politycznymi i na kształtowaniu nowych podejść, wolnych od obowiązujących wcześniej wymogów ideologicznych. W związku z tym zainteresowanie nowymi źródłami było na ogół słabe.

Wydawanie pamiętników było najbardziej wyrazistym i dobitnym elementem rozwoju pamiętnikarstwa. Pierwszymi pod względem chronologicznym pamiętnikami XIX w., które ukazały się w niepodległej Białorusi, były prawdopodobnie dwa opisy podróży wydane w 1992 r. w serii „Literackie Pomniki Białorusi”. Jeden z nich to wznowienie (w języku oryginalnym – rosyjskim) książki Pawła Szpilewskiego *Podróże po Polesiu i kraju białoruskim*⁷, drugi zaś to przekład na język białoruski utworu Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza) *Podróż swojaka po swojszczyźnie* (z komentarzami historycznymi), przygotowany przez literata i filologa Kastusia Ćwirkę na podstawie rękopisu zachowanego w bibliotece Akademii Nauk Litwy⁸. W następnym roku ukazał się cały tom (ułożony przez Kastusia Ćwirkę i Uładzimira Marchiela) przetłumaczonych na język białoruski utworów Syrokomli⁹, w którym znalazły się też opisy *Z podróznego dziennika 1856 roku, Wołożyn – miasteczko w powiacie oszmiańskim*, a także zbeletryzowa-

⁶ Wypada tu uczynić pewne zastrzeżenie. Dalej będzie mowa o pamiętnikach różnych gatunków (wspomnienia, dzienniki, opisy podróży), które jakkolwiek opisują dzieje XIX w., to jednak mogły być napisane znacznie później, np., na początku XX w. W niniejszym artykule górną granicą chronologiczną opisanych w pamiętnikach dziejów jest 1900, a nie 1917 r. (ostatni rok istnienia Imperium Rosyjskiego) lub też ostatni rok „długiego XIX w.” (1914 r. w tradycji zachodniej lub 1918 – w posowieckiej). Chodzi o to, że pierwsze 17–18 lat XX w. dla Białorusi są okresem szybkiego rozwoju ruchu narodowego, wydarzeń I wojny światowej i dwóch rewolucji. Wszystko to przyczyniło się do powstania całej warstwy literatury pamiętnikarskiej, która jest aktywnie opracowywana we współczesnej historiografii białoruskiej i wymaga osobnych badań.

⁷ P. Shpilevskij, *Puteshestvie po Poles’ju i Belorusskomu kraju*, predisl., tekstol. podg., prim., komment. S. Kuznjaevoj, Minsk 1992.

⁸ U. Syrakomlja, *Vandrovki pa maih bylyh vakolicah: usпамiny, dasledavanni gistoryi i zvyhajaw*, peraklad i kament. K. Cvirki, Minsk 1992.

⁹ U. Syrakomlja, *Dobryja vesci: Pajezija, proza, krytyka*, układ. i kament. U. Marhelja i K. Cvirki, Minsk 1993.

ne pamiętniki o latach dziecięcych, noszące tytuł *Biografia Kosacza*. Później wydania Syrokomli były niejednokrotnie wznawiane, a książka Szpilewskiego została ponownie wydana w 2004 r.

W 1997 r. we wspomnianej już serii ukazał się przekład utworu żołnierza i uczestnika powstania listopadowego Leona Potockiego *Wspomnienia o Swistoczy Tyszkiewiczowskiej, Dereczynie i Różanie*, wydany przez literaturoznawcę Jankę Sałamiewicza i historyczkę Alenę Fiłatową¹⁰.

Pierwsze wydania pamiętników miały sporo wad: przedmowy były dość krótkie i zawierały jedynie bardzo ogólnikowe wiadomości, warsztat komentatorski był zbyt ubogi, a czasami wręcz marny, indeksów nie było w ogóle itd. Niemniej jednak były to „pierwsze jaskółki”, w ślad za którymi zaczęły się pojawiać następne wydania.

Pod koniec lat dziewięćdziesiątych pojawiły się pierwsze próby zorganizowanego gromadzenia wyników badań dotyczących XIX w. W 1999 r. wykładowca (a zarazem kierownik) Katedry Historii Literatury Białoruskiej Wydziału Filologii Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego Mikoła Chaustowicz założył almanach naukowo-literacki „XIX Wiek”. Jego celem miało być ukazanie kształtowania się języka białoruskiego. Założono publikację tekstów napisanych przez Białorusinów, odnoszących się do Białorusi i adresowanych do czytelnika białoruskiego¹¹. W 2000 r. w almanachu ukazało się kilka krótkich beletrystycznych pamiętników autorstwa literata i działacza prawosławnego Placyda Jankowskiego, przetłumaczonych przez Witala Alisionka i Mikołę Chaustowicza¹². Jednakże z powodów organizacyjnych wydawanie almanachu zostało wstrzymane.

Pod koniec lat dziewięćdziesiątych XX w. wkład w upowszechnianie dziewiętnastowiecznych tekstów białoruskich wniosło wydawnictwo „Księgozbiór Białoruski”, założone przez międzynarodowe stowarzyszenie o tej samej nazwie i przez wiele lat redagowane przez jego prezesa Kastusia Ćwirkę. W 1998 r. ukazał się tom zatytułowany *Filomaci i filareci*, ułożony przez samego Ćwirkę¹³. Spuścizna pamiętnikarska uczestników stowarzyszeń studenckich nie była głównym przedmiotem uwagi, mimo to jednak opublikowano tłumaczenia fragmentów kilku

¹⁰ L. Patocki, *Uspaminy pra Tyshkevichavu Svislach, Dzarjehyn i Ruzhanu*, układ., pradm., kament. A. Filatavaj, peraklad Ja. Salamevicha, Minsk 1997.

¹¹ *XIX stagoddze: Navukova-litaraturny al'manah*, kn. 1, Minsk 1999, s. 2.

¹² P. Jankowski, *Zascenak. Nekal"ki universitjeckih uspaminaw. Try braty-dzedzichy*, peraklad i pradmova V. Alisijonka i M. Hawstovicha, w: *XIX stagoddze: Navukova-litaraturny al'manah*, kn. 2, Minsk 2000, s. 147–163.

¹³ *Filamaty i filarjety. Zbornik, układanne, peraklad pol'skamownyh tvoraw*, pradmova, bijagrafichnija davedki pra awtaraw i kamentaryi K. Cvirki, Minsk 1998.

utworów (dzienników i relacji z podróży): Tomasza Zana, Anufrego Pietraszkiwicza, Franciszka Malewskiego, Ignacego Domeyki, Józefa Kowalewskiego i innych. W 1999 r. w serii ukazał się przygotowany przez Hienadzia Kisialowa zbiór *Konstanty Kalinowski. Za naszą wolność. Utwory, dokumenty*¹⁴. Zostały w nim opublikowane (w tłumaczeniu z języka polskiego na białoruski) ustępy utworów wielu pamiętnikarzy na temat Kalinowskiego (Jakuba Gieysztor, Ludwika Rodziewicz, Jerzego Ignacego Kuczewskiego-Poraja i innych)¹⁵. W 1999 r. Ćwirka przekładał i przygotowywał do druku wspomnienia Gabrieli Puzyniny *W Wilnie i w dworach litewskich*, lecz ten projekt nie był zrealizowany. Na łamach gazety „Litaratura i mastactwa” („Literatura i Sztuka”) został opublikowany jedynie fragment rozdziału „Rok 1831”¹⁶. W 2002 r. w tej serii ukazały się pamiętniki słynnego uczestnika powstania i naukowca Ignacego Domeyki *Moje podróże*, w tłumaczeniu na język białoruski Zdzisława Sićki¹⁷.

W 2003 r. w „Księgozbiornie Białoruskim” ukazał się tom poświęcony literatowi Tadeuszowi (Fadziejowi) Bułharynowi, przygotowany przez Alaksandra Fjadutę¹⁸. Opublikowane w nim pamiętniki (ponad 200 stron) zostały zaopatrzone w warsztat naukowo-informacyjny (rzetelna przedmowa, obszerny i szczegółowy komentarz). Ponadto w tomie ukazały się fragmenty wspomnień niektórych innych literatów XIX w. (Mikołaja Grecza, Mikołaja Malinowskiego, Józefa Przeclawskiego, Adama Honorego Kirkora), w których wspomina o Bułharynie¹⁹. Chronologicznie ostatnim pamiętnikiem opublikowanym w serii była książka Konstantego Tyszkiewicza „Wilija i jej brzegi” (w tłumaczeniu Uładzimira Wasilewicza), która ukazała się w 2018 r., a większa jej część jest faktycznie opisem podróży, którą autor odbył brzegami Wilii w 1856 r.²⁰

Pewne fragmenty pamiętników autorstwa różnych osób poświęcone działaczom XIX w. zostały umieszczone w niektórych tomach tej serii, na przykład

¹⁴ K. Kalinowski, *Za nashuju vol'nasc'»: Tvory, dakumenty*, układ., pradm., pasljasl., per. i kament. G. Kisialjova, Minsk 1999.

¹⁵ Odezew na temat tego tomu zob.: Ja. Litvinovich, «*Belaruski knigazbor*»: *Kastus*” Kalinowski, „Litaratura i mastactva” 1999, № 20, 21 maja, s. 3.

¹⁶ G. Puzyna, *U Vil'ni i litowskich majontkah. Uspaminy z 1815–1843 gadow*, „Litaratura i mastactva” 1999, № 12, 26 sakavika, s. 13–15.

¹⁷ I. Damejka, *Mae padarozhzhzy*, perakl. Z. Sic”ko, pradm. K. Ćvirki, Minsk 2002.

¹⁸ F. Bulgaryn, *Vybranae, ukladanne*, pradmova, kamentaryj A. Fjaduty, Minsk 2003.

¹⁹ Recenzję na ten tom zob.: I. Zaprudski, «*Litovskija abrazki*» Adama Kirkora w aspekcie *typologii memuarnej zhanru*, „Vesnik Belaruskaga dzjarzhawnaga wniwersitjeta, ser. 4, Filalogija. Zhurnalistyka. Pedagogika” 1999, № 2, s. 11–14.

²⁰ K. Tyshkevich, *Vilija i jae beragi, uklad.*, pradm., per. pol. tjekestaw, kament. U. Vasilevicha, Minsk 2018.

fragmenty opowiadające o jednym z prekursorów słowianoznawstwa Zorianie Dołędze-Chodakowskim²¹. W tym miejscu wypada wspomnieć o wznowieniu w ramach serii wcześniej przywołanych utworów Władysława Syrokomli²². Zasadniczą wadą wszystkich tomów jest brak indeksów nazwisk i miejscowości, co bardzo utrudnia korzystanie z tych prac w badaniach naukowych.

Już w pierwszych latach XXI w. na Białorusi znacznie wzrosło zainteresowanie dziewiętnastowiecznym pamiętnikarstwem. Wiązało się to z ogólnym uaktywnieniem badań naukowo-historycznych w kraju, a stan ten utrzymuje się do dziś. Tak więc w ciągu pierwszego dziesięciolecia obecnego wieku badacze białoruscy wydali sporą liczbę pamiętników. W 2003 r. Jazep Januskiewicz opublikował część dzienników arcybiskupa mińskiego Michała Hołubowicza, którego rękopis przechowywany jest w Narodowej Bibliotece Białorusi²³. Osobliwością tego wydania było to, że podjęto próbę opracowania źródeł zgodnie z solidnymi zasadami archeograficznymi. Na przykład najpierw został umieszczony tekst w języku oryginalnym (czyli polskim ze sporadycznymi wtrętami po rosyjsku), potem – w tłumaczeniu na białoruski; w przypisach do poszczególnych stron skrupulatnie wyjaśniono osobliwości tekstu oryginalnego, znajdujemy tam też zarówno indeks geograficzny, jak i indeks nazwisk, a także słownik terminologiczny (glosarium). Pozostała część pracy archeograficznej zawiera jednak braki: nie wszystkie osoby w pamiętnikach zostały zidentyfikowane, warsztat komentatorski jest dość ubogi (zaledwie 46 komentarzy), sylwetka biograficzna Hołubowicza nie została w ogóle przedstawiona, a umieszczony przed dziennikiem tekst (*Zwierciadło dni epoki Bahryma i Dunina-Marcinkiewicza*) w żaden sposób nie da się uznać za przedmowę do wydania naukowego (a właśnie taki status ma ta książka).

W 2007 r. Wolha Harbaczowa wydała odszukane przez nią w zbiorach Muzeum Adama Mickiewicza w Paryżu wspomnienia uczestnika powstania listopadowego i emigranta Ignacego Klukowskiego²⁴. W książce zostały umieszczone oba teksty: w wersji polskiej (oryginalnej) oraz w tłumaczeniu na język białoruski. Od strony archeograficznej wydanie wygląda o wiele lepiej w porównaniu z wyżej

²¹ Z. Daljenga-Hadakowski, *Vybranae*, układ, pradm., kament. L. Malash, Minsk 2007, s. 361–369.

²² U. Syrakomlja, *Vybranyja tvory*, układanne, pradmova, kamentar K. Cvirki, Minsk 2011.

²³ Ja. Janushkevich, *Dyjaryjush z XIX stagoddzja: Dzjonniki Mihala Galubovicha, jak gistarychnaja krynica*, Minsk 2003.

²⁴ *Za vol"nasc" i veru. Ignacij Kljukowski i jago wspaminy ab padziejah pawstannja 1830–1831 gadow: Na pol'skaj i belaruskaj movah*, układ., perakl., kament. V. Garbachovaj, Minsk 2007. Odzew na książkę zob.: S. Zhumar, «Uspaminy» Ignacija Kljukowskaga, „Belaruski arheagrafichny shtogodnik”, vyp. 9, Minsk 2009, s. 346–347.

wspomnianymi pamiętnikami Michała Hołubowicza: w przedmowie przedstawione zostały okoliczności napisania utworu, wyjaśniono, w jaki sposób znalazł się on w zbiorach muzeum i wszedł do obiegu naukowego, komentarze są dość szczegółowe, nie zabrakło też indeksów oraz aneksu ilustracyjnego. Jednak jakość tłumaczenia jest niezbyt dobra: w tekście jest sporo błędów językowych i nieścisłości. W tym samym roku ów tekst został opublikowany (ze szczegółowymi komentarzami) w warszawskim czasopiśmie „Przegląd Historyczno-Wojskowy”²⁵.

W 2007 r. ksiądz Uładysław Zawalniuk, proboszcz mińskiej parafii św. Symona i Aleny, wydał (w skróconej wersji) tłumaczenie pamiętników Edwarda Wojniłowicza²⁶, które w większej części dotyczą akurat wydarzeń XIX w. Wydanie to jednak wywołuje mieszane uczucia. Z jednej strony potrzeba tego typu tłumaczenia jest oczywista, z drugiej zaś książka jest całkowicie pozbawiona naukowo-informacyjnych narzędzi, a cel wydania został przedstawiony jedynie w krótkim posłowniu. Poza tym od strony technicznej książka została przygotowana na niskim poziomie, a tłumaczenie zawiera wiele błędów i nieścisłości.

W 2008 r. opublikowano w jednej książce, przygotowanej przez wspomnianego Alaksandra Fiadutę, dwa utwory wybitnych naukowców i wykładowców Uniwersytetu Wileńskiego: Joachima Lelewela i Iwana (Jana) Łobojki. Oba utwory łączy jeden temat: śledztwo i proces sądowy wobec członków stowarzyszeń filomatów i filaretów w Wilnie w latach 1823–1824²⁷. Ściśle rzecz biorąc, pamiętnikami są tam jedynie wspomnienia Łobojki, jakkolwiek szkic Lelewela ma charakter historyczno-pamiętnikarski, gdyż był on bezpośrednim uczestnikiem i świadkiem wydarzeń, i często dzielił się własnymi obserwacjami w trakcie przedstawiania tego, co się działo na jego oczach. Od strony archeograficznej książka została przygotowana na wysokim poziomie, a jedyną bodajże wadą jest brak indeksu geograficznego.

W 2009 r. wydawnictwo Wiktara Chursika zorganizowało przetłumaczenie (wykonane przez Wiktorię Żuk, Julię Kościńską oraz Ihara Lalkowa) i wydało wspomnienia i notatki jednej z pierwszych na Białorusi rzeźbiarek oraz uczestniczki powstania styczniowego Heleny Skirmunt pod tytułem *Z życia Litwinki*, które po raz pierwszy zostały opublikowane w 1876 r. przez Bronisława Zale-

²⁵ *Pamiętnik Ignacego Klukowskiego z Powstania Listopadowego na ziemiach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, wstęp i oprac. O. Gorbaczowa, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2007, nr 4, s. 149–189.

²⁶ Je. Wojnilovich, *Vospominanija*, per. s pol. V. Zaval'njuka, Minsk 2007.

²⁷ *Vil'na 1823–1824. Perekrestki pamjati: I. Lelevel'. Novosil'cov v Vil'ne. I.N. Lobjko. Moi vospominanija*, sost. A. Feduta, vstup. stat'i i komment. P. Lavrinec, A. Rejtblat, A. Feduta, Minsk 2008.

skiego²⁸. Utwór ma charakter pamiętnikarski zaledwie w niektórych rozdziałach, mianowicie tam, gdzie pojawia się tekst dziennika i notatek Skirmunt. Tłumaczenie jest na dobrym poziomie, ale wątpliwości budzą niektóre zasady prezentacji tekstu, np. nawiasowe umieszczanie bezpośrednio w tekście imion pisanych łaćmińskim alfabetem obok imion zapisanych w wersji białoruskiej. Są też braki o charakterze archeograficznym. Wątpliwości budzi także umieszczony na książce dopisek „Wydanie literacko-artystyczne”. W tym samym roku Wolha Harbaczowa opublikowała nieduży fragment wspomnień pochodzącego z powiatu słuckiego uczestnika powstania listopadowego i emigranta Eustachego Januszkiewicza²⁹.

W 2010 r. w Moskwie ukazał się zbiór *Polacy w Petersburgu w pierwszej połowie XIX wieku*, ułożony przez Alaksandra Fiadutę³⁰. Jest to najbardziej obszerne wydawnictwo pamiętników przygotowane przez badaczy białoruskich w okresie niepodległości. Zamieszczono w nim cztery pamiętniki pisarzy rodem z terenów byłej Rzeczypospolitej: Józefa Przeclawskiego, Stanisława Morawskiego, Tadeusza Bobrowskiego oraz Adama Honorego Kirkora. Książka zawiera rzetelną przedmowę, obszerne komentarze, indeks nazwisk oraz ilustrowany aneks. Większość umieszczonych tam pamiętników była już wcześniej publikowana, ale sens ich ponownego wydania polegał na tym, że konieczne było przetłumaczenie polskojęzycznych tekstów (Morawskiego, Bobrowskiego oraz Kirkora) dla czytelnika rosyjskojęzycznego i zaopatrzenie w interpretację współczesną obecnych w utworze faktów, co zostało zrobione w formie komentarzy, z wykorzystaniem nowych źródeł oraz uwzględnieniem osiągnięć historiografii. Niektóre teksty istniały przedtem jedynie w formie rękopisów i zostały opublikowane po raz pierwszy³¹.

W ciągu pierwszego dziesięciolecia XXI w. w zakresie wydawania pamiętników XIX stulecia osiągnięto niemały dorobek. Wyszły też na jaw pewne problemy. Jednym z nich było organizacyjne zróżnicowanie odpowiednich publikacji: pamiętniki były przygotowywane do wydania przez różne osoby i instytucje, komunikacja między nimi zaś, a co za tym idzie – wymiana zdobytych wiadomości o znanych pamiętnikach oraz praktycznego doświadczenia w ich wydawaniu –

²⁸ B.F. Zaleski, *Z zhyccja litvinki: z listow i natatak: 1823–1874*, perakład z pol’skaj movy, Minsk 2009.

²⁹ V. Garbachova, *Jawstafij Janushkevich i jago wspaminy pra padzei 1831 g., w: ...Pachuc”, jak ljosu valjacca mury: Pamjaci Genadzja Kisjaljova*, układal’niki: L. Kisjaljova, A. Fjaduta; pad navuk. rjed. A. Mal’dzisa, Minsk 2009, s. 196–212.

³⁰ *Poljaki v Peterburge v pervoj polovine XIX veka*, sostavlenie, predislovie, kommentarii A. Feduty, perevod s pol’skogo Ju. Chajnikova, Moskva 2010.

³¹ Recenzję na książkę zob.: P. Lavrinec, *Kniga o litvinah, poljakah, russkih i Peterburge*, „Literatūra. Rusistica Vilnensis” 2011, № 2(53), s. 114–118.

często była sporadyczna i niewystarczająca, a w niektórych przypadkach zupełnie nieobecna. W celu zaradzenia temu problemowi powstało kilka inicjatyw (projektów), które miały przewyżżyć rozproszone przedsięwzięcia i wyprowadzić pamiętnikarstwo białoruskie na nowy poziom. Główna zasługa w tym względzie należy się wydawnictwu „Limarius” oraz skupionemu wokół niego środowisku badaczy. W 2009 r. zaczął się ukazywać naukowy zbiór „Osoba i Czas. Białoruski almanach biograficzny” (do tej pory ukazało się już 8 zeszytów), a jego celem jest aktywizacja badań nad biografiami działaczy białoruskich (w najszerszym sensie tego słowa)³². Pamiętniki nie są głównym przedmiotem jego zainteresowania, ale oczywiście znajdują się w jego polu widzenia ze względu na ich specyfikę, czyli mocne powiązanie z konkretną osobą. Nie w każdej edycji almanachu ukazują się publikacje pamiętników z XIX w., ale niektóre osiągnięcia w tym obszarze warto odnotować. Na przykład Dzmitry Matwiejczyk na łamach tego wydania opublikował kilka przekładów niewielkich pamiętników na temat dziejów powstania styczniowego (autorstwa Eugeniusza Broel-Platera³³, Wandalina Szukiewicza³⁴ oraz Józefy Obiezerskiej³⁵); Wolha Harbaczowa – wspomnienia ziemianki białoruskiej Anny Gerycz o różnych okresach jej życia³⁶; krajoznawca lidzki Leanid Łauresz (razem z żoną Haliną) – dwa pamiętniki dotyczące historii powiatu lidzkiego³⁷; Alaksandr Fiaduta – wspomnienia Franciszka Malewskiego o Józefie Oleszkiewicz, napisane w formie nekrologu³⁸ i inne.

W kontekście omawianej kwestii na jeszcze większą uwagę zasługuje inna inicjatywa „Limarius”: w 2011 r. została przezeń uruchomiona specjalna seria „Białoruska Biblioteka Pamiętnikarska”. Jej głównym zadaniem jest publikowanie pamiętników i egodokumentów, co ma pozwolić historykom, filologom i wszyst-

³² Więcej o celach i zadaniach almanachu zob.: *Ad rjedakcyi*, „Asoba i chas: Belaruski bijagraficzny al'manah”, vyp. 1, Minsk 2009, s. 5–8.

³³ Ja. Pljatjer, *Uspaminy za 1863 god*, pradmova, peraklad i komentary D. Matvejchyka, „Asoba i chas: belaruski bijagraficzny al'manah”, vyp. 6, Minsk 2015, s. 48–67.

³⁴ V. Shukevich, *Uspaminy 1863 goda*, pradmova, peraklad i komentary D. Matvejchyka, „Asoba i chas: belaruski bijagraficzny al'manah”, vyp. 7, Minsk 2016, s. 61–70.

³⁵ Ju. Abjazerskaja, *Pakutnickija gady*, pradmova, peraklad i komentary D. Matvejchyka, „Asoba i chas. Belaruski bijagraficzny al'manah”, vyp. 8, Minsk 2018, s. 68–84.

³⁶ G. Gerych, *Z uspaminaw...*, pradmova, peraklad i koment. V. Garbachovaj, „Asoba i chas: Belaruski bijagraficzny al'manah”, vyp. 1, Minsk 2009, s. 92–116.

³⁷ K. Jodka, *Sabachyja gady: Uspaminy lidzjanina 50-gadovaj dawniny*, peraklad G. Lawrjesh, „Asoba i chas: belaruski bijagraficzny al'manah”, vyp. 6, s. 68–73; M.-B. Narbut, *Lidski pavet u sjarjedzine XIX stagoddzja*, peraklad G. Lawrjesh, komentary L. Lawrjesh, tamże, s. 106–124.

³⁸ A. Feduta, *Odin zabytyj nekrolog (Frantishek Malevskij o Juzefe Oleshkeviche)*, „Asoba i chas. Belaruski bijagraficzny al'manah”, vyp. 6, s. 38–43.

kim interesującym się historią Białorusi na korzystanie z trudno dostępnych (wydanych dawno, w niewielkich nakładach czy pozostających w rękopisach) źródeł. W odniesieniu do obcojęzycznych tekstów XIX w. szczególny nacisk został położony na tłumaczenia i zaopatrywanie w komentarze. W ciągu dość krótkiego okresu istnienia serii ukazało się ponad 20 różnego rodzaju pamiętników, 5 z nich pochodzi z XIX w. Na drugi tom złożyły się wspomnienia Eustachego Januszkiewicza z lat 1805–1831, odszukane przez Wolhę Harbaczową wśród rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie i wydane w tłumaczeniu na język białoruski (pod redakcją naukową Lili Kouieli)³⁹. Później w tej serii ukazało się jeszcze kilka tomów pamiętników przygotowanych do druku przez Alaksandra Fjadutę:

- w 2012 r. – pochodzącego z powiatu słonimskiego dziennikarza petersburskiego Józefa (Osipa) Przeclawskiego pod tytułem *Kalejdoskop wspomnień* (w dwóch tomach) w języku oryginalnym (rosyjskim), zaopatrzony w białoruskojęzyczny warsztat naukowo-informacyjny⁴⁰;
- w 2014 r. – wileńskiego historyka i archiwisty Mikołaja Malinowskiego (w tłumaczeniu z języka polskiego Janiny Kisiałowej) pod tytułem *Księga wspomnień*⁴¹;
- w 2016 r. – wileńskiego generała-gubernatora Michaiła Murawjowa w języku oryginalnym (rosyjskim), zaopatrzony w białoruskojęzyczny warsztat naukowo-informacyjny⁴².

Chronologicznie ostatnimi spośród pochodzących z XIX stulecia, a wydanych w ramach tej serii, stały się wspomnienia dowódcy oszmiańskiego oddziału powstańczego w 1863 r., a później honorowego obywatela Grecji Zygmunta Mineyki pod tytułem *Z tajgi pod Akropol*, przetłumaczone z języka polskiego i przygotowane do druku przez literaturoznawczynię Marynę Zapartykę⁴³. Ukazały się

³⁹ Ja. Janushkevich, *Uspaminy (1805–1831)*, [układanie, przekład z pol'skaj movy, ustupny artykul, komentary, pakazal'niki V. Garbachovaj; navukovae rjedagavanne L. Kowkel"], Minsk 2011.

⁴⁰ V. Pshaclawski, *Kalejdoskop upaminaw*, u 2 t., układ., koment., imenny pakazal'nik A. Fjaduty, Minsk 2012.

⁴¹ M. Malinowski, *Kniga wspaminaw*, układ., pradm., koment., imen. pakaz. A. Fjaduty; przekład z pol'sk. Ja. Kisjal'ovaj, Minsk 2014. Recenzja tego tomu zob.: A. Latushkin, [rjecenzija na:] *Malinowski, Mikalaj. Kniga wspaminaw / układ., pradm., koment., imjan. pakaz. Aljaksand Fjaduta; przekład z pol'sk. Ja. M. Kisjal'ova. – Minsk: Limaryus, 2014. – 240 s., il. (Belaruskaja memuarная biblijatjeka)*, „Arhivaryus: Zb. navuk. pavedaml. i art.”, vyp. 13, Minsk 2015, s. 277–284.

⁴² M. Murawjow, *Natatki pra kiravanne Pawnochna-Zahodnim kraem i pra padawlenne w im buntu*, [pradmova, komentary: A. Fjaduta], Minsk 2016.

⁴³ Z. Minejka, *Z tajgi pad Akropol": Uspaminy z 1848–1866 gadow*, przekład, ukl., pradmova, koment. M. Zapartyka, Minsk 2017.

one w 2017 r. i są najobszerniejszym w pamiętnikarstwie białoruskim przekładem wspomnień uczestnika powstania styczniowego. Od strony archeograficznej publikacja jest bardzo dobra, mimo że książka nie jest wolna od niektórych wad (błędy językowe, niewznowione ocenzone fragmenty i inne⁴⁴).

Nie da się nie wspomnieć o wkładzie w pamiętnikarstwo XIX w. wniesione przez redakcję czasopisma „Arche”, która angażowała się m.in. w publikowanie różnego rodzaju tłumaczeń. W 2008 r. na łamach pisma ukazało się tłumaczenie obszernych beletrystycznych pamiętników uczestnika powstania listopadowego i emigranta z powiatu nowogródzkiego Ignacego Jackowskiego *Powieść z czasu mojego czyli Przygody litewskie*, wykonane przez Mikołaj Chaustowicza⁴⁵. Publikowanie tak rozległego utworu w czasopiśmie było niezbyt praktyczne, dlatego w 2010 r., przy wsparciu ze strony Katedry Białorusistyki Uniwersytetu Warszawskiego, wydano je w formie książkowej⁴⁶. Słabą stroną tego wydania był jego warsztat naukowo-informacyjny: brakuje tam nie tylko indeksów, lecz także spisu treści, nieliczne zaś komentarze zostały bez zmian przedrukowane z poprzedniego wydania. Funkcję przedmowy pełni posłowie „Trudna droga do domu”, które jest jedynie lekko zmodyfikowaną przedmową z poprzedniego wydania, ale nie zostały w niej, niestety, poprawione błędy faktograficzne i nie uzupełniono luk w biografii Jackowskiego, co dałoby się zrobić na przykład na podstawie materiałów Narodowego Historycznego Archiwum Białorusi (w Mińsku). Poza tym przekład zawiera błędy językowe, polegające głównie na częstym używaniu polonizmów. Nie zaszkodziłoby też dołączenie do wydania książkowego aneksu ilustrowanego.

W 2010 r. w „Arche” ukazały się dwa ważne pamiętniki. Historyk grodzieński Alaksandr Radziuk przetłumaczył i przygotował do druku jedno z najważniejszych wspomnień o dziejach powstania styczniowego na Białorusi autorstwa Ignacego Aramowicza⁴⁷, a wykładowca Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego Wital Makarewicz to samo zrobił z częścią wspomnień Tadeusza Sylwestra Korzana, który urodził się i wychowywał w Mińsku w połowie XIX w.⁴⁸ Obie publikacje

⁴⁴ Recenzję książki zob.: D. Matvejchik, *Uspaminy Zygmunta Minejki*, „Zapiski Belaruskaga Instytutu Navuki i Mastactva”, vyp. 40, N”ju-Jork–Mensk 2018, s. 689–698.

⁴⁵ I. Jackowski, *Apovesc” z majgo chasu, al”bo Litowskija prygody*, przekład i komentarz M. Hawstovicha, „Arche” 2008, № 7–8, s. 924–1055.

⁴⁶ I. Jackowski, *Apovesc” z majgo chasu, al”bo Litowskija prygody*, ukl., przekład, paslaslowe i komentarz M. Hawstovicha, Varshava 2010.

⁴⁷ I. Aramovich, *Mary. Uspaminy ab partyzanskim ruhu w Garadzenskim vajavodstve w 1863 i 1864 gg.*, padryht. A. Radziuk, „Arche” 2010, № 12, s. 18–71.

⁴⁸ T. Korzan, *Minsk u sjarjedzine HIH stagoddzja. Z ulasnyh uspaminaw*, pradmova, przekład i komentarz V. Makarjevicha, „Arche” 2010, № 3, s. 110–156.

są podobne co do poziomu opracowania: tłumaczenie jest dość dobre, a warsztat naukowo-informacyjny (przedmowa i komentarze) jest bogaty. W 2011 r. na łamach tego czasopisma ukazał się przedruk tłumaczenia wspomnień przywoływanej już Anny Gerycz, które kilka lat wcześniej ukazało się w almanachu „Osoba i Czas” (w 2014 r. na łamach kieleckiego „Almanachu Historycznego” ukazał się polski oryginał tych wspomnień⁴⁹).

Stopniowa ewolucja czasopisma w tym kierunku doprowadziła do tego, że w 2014 r. jeden z numerów (nr 1–2), opracowany przez Wolhę Harbaczową, był całkowicie poświęcony białoruskiej spuściźnie pamiętnikarskiej XIX w.⁵⁰ Oprócz dużej liczby publikacji poświęconych głównie badaniom tej spuścizny (dalej jeszcze do tego powrócimy) Wolha Harbaczowa przygotowała też fragmenty pamiętników Eustachego Januszkiewicza z lat 1832–1851 i spisanych przez niego na podstawie wieloletniej korespondencji ze swoją narzeczoną Eugenią Larysz⁵¹. Grodzieńska badaczka Maryna Jaraszuk (o niej zob. niżej) opublikowała fragmenty wspomnień ziemianki Elżbiety Pakosz (z domu Rudomino), które pochodzą z pierwszej połowy XIX w. i opisują jej życie na dzisiejszym pograniczu białorusko-litewskim oraz w Wilnie⁵².

W 2015 r. na łamach tego czasopisma ukazał się wykonany przez nauczycielkę z Maładzieczna (Mołodeczna) Wolhę Ramanowicz i zaopatrzone w obszerne komentarze przez Alaksandra Paszkiewicza przekład z języka francuskiego na białoruski wspomnień słynnego kompozytora i polityka Michała Kleofasa Ogińskiego „Pamiętniki o Polsce i Polakach”, które dotyczyły okresu tuż po rozbiorach Rzeczypospolitej: lat 1795–1810⁵³. Niestety, nagła śmierć tłumaczki nie pozwoliła dokończyć pracy nad ostatnią częścią pamiętników, które sięgały 1815 r. Warto tutaj zaznaczyć, że dwieście pięćdziesiąta rocznica urodzin Ogińskiego, która oficjalnie była obchodzona na Białorusi w 2015 r., przyciągnęła uwagę do jego osoby i twórczości. Nieco wcześniej mińskie wydawnictwo „Cztery ćwiercie” wydało

⁴⁹ W. Horbaczowa, *Anna Geryczowa o Rejtanach, Radziwiłłach i Iszkoldzi*, w: „Almanach Historyczny” 2014, t. 16, s. 135–174.

⁵⁰ „Arche” 2014, № 1–2: *Gistoryja Belarusi XIX st. u memuarah*, układ. V. Garbachovaj.

⁵¹ Ja. Janushkevich, *Fragmenty z natatak (1831–1851 gg.)*, pradmowa, perakład, kament. V. Garbachovaj, „Arche” 2014, № 1–2: *Gistoryja Belarusi XIX st. u memuarah*, układ. V. Garbachovaj, s. 249–299.

⁵² A. Pakash (narodzhanaja Rudamina), *Uspaminy (urywki)*, pradmowa, perakład i kamentary M. Jarashuk, „Arche” 2014, № 1–2: *Gistoryja Belarusi XIX st. u memuarah*, układ. V. Garbachovaj, s. 300–361.

⁵³ M.K. Aginski, *Memuary pra Pol’shchu i paljakaw*, perakład V. Ramanovich, kament. A. Pashkevicha, „Arche” 2015, № 9, s. 8–194.

w dwóch tomach pełny przekład na język rosyjski jego pamiętników (od 1788 do 1815 r.)⁵⁴. Wydanie to jednak wywołuje mieszane uczucia. Z jednej strony jakość tłumaczenia jest bez wątpienia bardzo dobra, z drugiej zaś brak tam w ogóle warsztatu naukowo-informacyjnego: nie ma nawet przedmowy, w której zostałyby wyjaśnione cel publikacji. Brakuje też informacji na temat tego, kto był inicjatorem wydania.

Wypada także wspomnieć o wkładzie w publikowanie pamiętników XIX w. wniesionym przez serię „Złota Kolekcja Literatury Białoruskiej”, zainicjowaną przez Instytut Języka i Literatury im. J. Kołasa i J. Kupały Narodowej Akademii Nauk Białorusi. Tomy trzeci, czwarty oraz piąty zawierają ogromną liczbę utworów literackich z XIX w., wśród których jest też kilka pamiętników. Większość z nich to wznowienia już wcześniej opublikowanych tekstów (np. *Powieści czasu mojego* Ignacego Jackowskiego lub też utworów Placyda Jankowskiego), ale były tam również utwory publikowane po raz pierwszy, np. przekład (dokonany przez Halinę Tyczkę) niedokończonych wspomnień działacza ruchu demokratyczno-rewolucyjnego Franciszka Sawicza na temat udziału w konspiracji lat trzydziestych XIX w. w Wilnie oraz wysłania na Kaukaz w charakterze żołnierza⁵⁵. Zbliżone do opisu podróży (jakkolwiek nie całkiem należące do tego gatunku i będące raczej utworami publicystycznymi) były opublikowane w tomie *Listy o Białorusi* Romualda Podbereskiego, w których autor opisał zarówno mieszkańców, jak też warunki geograficzne północnej i wschodniej Białorusi⁵⁶. W piątym tomie serii zostały opublikowane białoruskojęzyczne (jest to język oryginału) pamiętniki literata z końca XIX w. Olgierda Obuchowicza⁵⁷.

Tłumaczenia pamiętników naukowcy białoruscy publikowali i nadal publikują również poza wymienionymi seriami i projektami, a inicjatorami tych tłumaczeń są indywidualni badacze. Zatem w 2011 r. Zmicer Kuźmienka wydał nieduże co do objętości, ale ważne dla badań na temat okresu bezpośrednio poprzedzające-

⁵⁴ M.K. Oginskij, *Memuary Mihala Kleofasa Oginskogo o Pol'she i poljakah s 1788 goda do konca 1815 goda*, v 2-h t., perevod s franc. t. 1: E. Chizhevskoj, L. Kazyro; t. 2: V. Bazarova i L. Kazyro, Minsk 2015.

⁵⁵ F. Savich, *Uspaminy*, peraklad G. Tychki, kament. M. Hawstovicha, w: *Litaratura pershaj palovy XIX stagoddzja*, navuk. rjed. S. Garanin, [uklad. i kament. M. Hawstovicha], Minsk 2012, s. 976–1002.

⁵⁶ R. Padbjarjeski, *Listy pra Belarus*”, peraklad M. Hawstovicha, w: *Litaratura pershaj palovy XIX stagoddzja*, navuk. rjed. S. Garanin, [uklad. i kament. M. Hawstovicha], Minsk 2012, s. 953–970.

⁵⁷ A. Abuhovich, *Memuary*, w: *Litaratura drugoj palovy XIX stagoddzja*, ch. 2, układanne L. Kisjaljovaj, N. Senkevich, Minsk 2013, s. 216–236.

go powstanie styczniowe i czasów samego powstania na terenach guberni grodzieńskiej, wspomnienia Feliksa Różańskiego *Z województwa grodzieńskiego*⁵⁸. W 2014 r. połocki historyk Siarhiej Szydłouski wydał przekład wspomnień pisarza i historyka Edwarda Tomasa Mosalskiego⁵⁹, jakkolwiek brakuje tu rzetelnej przedmowy, a warsztat komentatorski wymaga dopracowania. Poza tym czytanie obszernego utworu w kilku numerach czasopisma literacko-artystycznego jest dość niepraktyczne zarówno dla zwykłych czytelników, jak i dla zawodowego badacza. W 2014 r. historyk z Grodna Siarhiej Kuzniacou wydał tłumaczenie wspomnień jednego z dowódców oddziałów powstańczych w guberni grodzieńskiej w latach 1863–1864 – Antoniego Barancewicza⁶⁰.

Prace nad przygotowaniem do druku innych pamiętników trwają do dziś. Na przykład badaczka z Mińska Iryna Bahdanowicz tłumaczy z polskiego i opracowuje wspomniane już pamiętniki Gabrieli Puzyniny; badacze z Grodna, Alaksandr Radziuk i Darja Fiadotawa, tłumaczą z angielskiego pamiętnik księdza Fortescue Andersona o dziejach powstania styczniowego w Grodnie (fragment został opublikowany w 2013 r.⁶¹).

Podsumowując proces wydawania dziewiętnastowiecznych pamiętników przez przedstawicieli współczesnej historiografii białoruskiej, wypada zaznaczyć, że w okresie niepodległości został zrobiony duży postęp w rozwoju tego obszaru nauki. Historycy i filologowie przygotowali do druku kilkadziesiąt pamiętników o rozmaitej objętości – zarówno w formie publikacji w periodykach lub zbiorach naukowych (w tym też wydaniach materiałów konferencyjnych), jak i w formie oddzielnych książek. Dokonano o wiele więcej niż w całym okresie poprzednim (sowieckim). We współczesnej Białorusi zostały założone serie, które specjalizują się w wydawaniu wyłącznie pamiętników lub też uważają je za ważny element swojej pracy. Pojawiła się plejada badaczy, którzy się trudzą nad przygotowaniem i wydaniem pamiętników, uważając to za ważny składnik swojej działalności za-

⁵⁸ F. Razhanski, *Z Garadzenskaga vajavodstva (1903)*, padr. Z. Kuz”menki, w: *Kastus” Kalinowski i jago jepoha w dakumentah i kul”turnaj tradycyi: matjeryjaly VII mizhnarodnaj navukovaj kanferjencyi Belaruskaga Gistarychnaga Tavarystva (Mensk, 25 verasnja 2009 g.)*, [navukovy rjedaktar A. Smaljanchuk], Mensk 2011, s. 217–221.

⁵⁹ Je. T. Masal”ski, *Z uspaminaw (1799–1824)*, pradmova i peraklad S. Shydłowskaga, „Maladosc” 2014, № 6(727), s. 127–138; № 7(728), s. 120–134; № 8(729), s. 98–108; № 9(730), s. 126–138.

⁶⁰ A. Barancjevich, *Aposhnija dni konnaga litovskaga atrada*, peraklad, ustup. art. S. Kuznjacova, „Gorad Svjatoga Guberta: al”manah lakal”naj gistoryi”, vyp. 8, Grodna 2014, s. 68–77.

⁶¹ F. Andjersan, *U grodzenskaj turme. Verasen” 1863 g.*, peraklad D. Fjadotavaj, „Gorad Svjatoga Guberta: al”manah lakal”naj gistoryi”, vyp. 7, Grodna 2013, s. 42–81.

wodowej. Osiągnięty poziom wydaje się być wystarczający, aby uznać, że wydanie pamiętników funkcjonuje dziś jako odrębny kierunek pracy naukowej w kraju.

Należy jednak zwrócić uwagę na kilka negatywnych lub potencjalnie niebezpiecznych tendencji.

- Wśród inicjatyw wydawniczych tłumaczenia zdecydowanie przeważają nad pierwodrukami. Tutaj należy uczynić pewne zastrzeżenie: publikowanie pamiętników z XIX w. w języku białoruskim prawie zawsze (z nielicznymi wyjątkami) ma charakter przekładu z tego prostego powodu, że literacki język białoruski w tamtym czasie był jeszcze na etapie powstawania i kształtowania się, a jego zakorzenienie się w wyższych kręgach społecznych, w których obrębie zrodziła się zdecydowana większość pamiętnikarzy, było jeszcze dość słabe. Jednakże nie pomniejsza to znaczenia problematycznego faktu, iż prawie wszystkie tłumaczenia były robione na podstawie poprzednich publikacji, czyli już odredagowanych tekstów, nie zaś źródeł pierwotnych. Prowadzi to do sytuacji, gdy opuszczone podczas pierwszych publikacji części tekstów historycznych (fragmenty ocenzone) nie są wznawiane, a teksty są wprowadzane do obiegu naukowego w skróconej („obciętej”) lub zmienionej wersji. Najbardziej jaskrawym tego przykładem jest przekład pamiętnika Zygmunta Mineyki, w którym podczas pierwszej publikacji zostały wycięte wszystkie autorskie ustępy zawierające negatywne wypowiedzi o Rosjanach, a te ocenzone części nie zostały przywrócone podczas tłumaczenia, mimo że rękopisy pamiętników (źródło pierwotne) przechowywane są w Krakowie – mieście, które przecież nie jest poza zasięgiem białoruskiego badacza. Nie ulega wątpliwości, iż takie podejście znacznie ułatwia pracę nad tłumaczeniem i przygotowaniem do druku, ale nie da się go usprawiedliwić w kontekście badania naukowego.
- Wyraźnie dominują tłumaczenia z języka polskiego nad tłumaczeniami z innych języków. Wynika to z faktu, że zdecydowana liczba pamiętników dotyczących historii Białorusi XIX w. została napisana w dwóch językach – rosyjskim (który dla białoruskiego odbiorcy jest i tak zrozumiały) i polskim, z którego głównie są dokonywane tłumaczenia, gdyż dla przeciętnego Białorusina nie jest to język dość zrozumiały. Liczba tłumaczeń z innych języków jest znikoma; były zaledwie dwa takowe przekłady: z języka francuskiego (Michała Kleofasa Ogińskiego) oraz angielskiego (Fortescue Andersona). A przecież Białoruś w XIX w. była (i zresztą nadal pozostaje) krainą tranzytową, którą przecinały szlaki wielu zagranicznych kupców, podróżników i żołnierzy, a w ich pamiętnikach (szczególnie w opisach po-

dróży) została odzwierciedlona spora liczba wydarzeń z białoruskiej historii lub też zarysowany ogólny obraz życia mieszkańców.

- Poziom tłumaczeń w wielu wypadkach jest niezadowolający. Wynika to z wielu przyczyn, głównie o charakterze subiektywnym. Po pierwsze, tłumaczenia są robione zazwyczaj nie przez zawodowych filologów, a historycy nie zawsze wychwytyją językowe osobliwości. Po drugie, fonetyczna bliskość i podobieństwo (ale nie tożsamość!) wielu słów i wyrażeń w językach białoruskim i polskim często wprowadzają tłumaczy w błąd.
- Brakuje rzetelnej krytyki i recenzowania tłumaczeń, zwłaszcza jeżeli chodzi o krytykę ze strony niezależnych („zewnętrznych”) naukowców, niezwiązanych z wydaniem tego czy innego utworu. Tylko niektóre wydania książkowe doczekały się opublikowanej recenzji, a na temat pamiętników wydanych w czasopiśmie lub almanachach nie udało się znaleźć żadnego tekstu. A nawet wówczas, gdy recenzja się pojawia, ma często charakter „pieśni pochwalnej”, nie zaś analizy krytycznej. Takie podejście nie sprzyja doskonaleniu tłumaczeń i prowadzi do powielania tych samych błędów (czego dobitnym przykładem jest drugie i następne wydania pamiętników Ignacego Jackowskiego dokonane przez Mikołę Chaustowicza). Szczególnie niebezpieczne w tym wszystkim jest to, że taka tendencja występuje wśród zawodowych naukowców, mających wysokie stopnie naukowe i zajmujących wysokie stanowiska.
- Wydawanie pamiętników najczęściej jest inicjatywą stosunkowo wąskiego grona badaczy-entuzjastów, a nie da się wskazać żadnej państwowej lub niepaństwowej instytucji lub jej jednostki strukturalnej, której głównym kierunkiem działalności byłoby wydawanie pamiętników. To z kolei ujemnie wpływa przede wszystkim na liczbę wydawanych pamiętników (zob. dalej).
- Tempo wydawania pamiętników XIX w. należy uznać za dość wolne. W ciągu niemal 30 lat wydano ich około 50–60 (włącznie z fragmentami). Inaczej mówiąc, średnio 2 teksty w ciągu roku. Biorąc pod uwagę, że szacowana przez Marynę Jaraszuk liczba tego typu tekstów dotyczących historii Białorusi samej tylko pierwszej połowy XIX w. wynosi około 320⁶², należy przyznać, że zaledwie mały fragment tego pola badawczego został opracowany, a zakres pracy czekającej na badaczy białoruskich jest ogromny.

---

⁶² M. Jarashuk, *Metadalogichnyja padyhody da vyvuchjennja memuarnej litaratury i ih rjealizacyja w dachynenni da krynic pa gistoryi Belarusi pershaj palovy XIX st.*, w: *Razvitie metodologicheskikh issledovanij i podgotovka kadrov istorikov v Respublike Belarus”, Rossijskoj Federacii i Respublike Pol’sha: sbornik nauchnyh statej*, pod nauch. red. prof. A. Nechuhrina, Grodno 2011, s. 285.

- Stosowanie zasad archeograficznych w trakcie wydawania pamiętników nadal jest generalnie na niezadowalającym poziomie. Nikt (z nielicznymi wyjątkami) już nie kwestionuje konieczności zaopatrywania tekstu w warsztat naukowo-informacyjny (przedmowa, komentarze, uwagi, indeksy itd.), jednakże jego jakość (głębia, obszerność i nasycenie) często jest niewysoka. Czasami brakuje wyjaśnienia okoliczności powstania utworów oraz biograficznych wiadomości o ich autorach. Poza tym podczas publikacji przekładów stosowane bywają te same zasady, co i w wypadku wydawania tekstów oryginalnych: wskazywanie wyjaśnionych skrótów, miejsc poprawionych itd. (za pomocą nawiasów kwadratowych, kursywy itd.), co jest absolutnie zbędne i bardzo utrudnia czytanie tekstu.

Jak już zaznaczono, we współczesnej Białorusi badania nad dziewiętnastowiecznym pamiętnikarstwem przejawiają się również w wydawaniu publikacji o niewielkiej objętości (artykułów), gdzie głównym przedmiotem uwagi ze strony badaczy są oddzielne pamiętniki lub też ich zbiory⁶³.

Szczególną wartość tego typu publikacje zyskują wówczas, gdy zostają wydobyte na światło dzienne utwory mieszczące się przedtem w jakimś zbiorze rękopisów (archiwum, muzeum lub bibliotece) i niepublikowane wcześniej. Tak więc przez Alaksandra Radziuka został opisany dziennik Karola Borzęckiego, który przechowuje się w zbiorach Narodowego Historycznego Archiwum Białorusi

⁶³ Na przykład V. Garbachova, *Nevjadomyja wspaminy ab pawstanni 1830–1831 gg. u Belarusi*, „Belaruskij arheograficzny shtogodnik”, vyp. 7, Minsk 2006, s. 40–45; O. Gorbačiova, *1830–1831 m. sukilėliū memuarinis palikimas*, „Karo archivas” 2013, t. 28, p. 69–89; D. Matvejchyk, *Dzjon”nik Juzafa Patrykowskaga jak krynica pa gistoryi jemigracyi wdze”nikaw pawstan”nja 1830–1831 gg. u Francyi*, „Zapisy Belaruskaga Instytutu Navuki j Mastactva”, vyp. 37, N”ju-Jork–Mensk 2014, s. 261–282; D. Matvejchyk, *Uspaminy Vandalina Chjernika jak krynica pa gistoryi pawstannja 1863–1864 gg. u Belarusi: sproba krytychnaga analizu*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne – Belaruskij gistorychny zbornik” 2014, № 42, s. 59–79; A. Scebura, *Vobraz Belarusi va wspaminah Maryi Daroty Radzivil*, „Zdabytki: dakumental”nyja pomniki na Belarusi”, vyp. 18, Minsk 2015, s. 225–232; A. Scebura, *Uspaminy Zhana-Batysta Mjerlja ab Ruskaj kampanii 1812 goda (rukapis z kalekcyi Jemilja Bruvje)*, „Zdabytki: dakumental”nyja pomniki na Belarusi”, vyp. 14, Minsk 2012, s. 249–266; I. Zaprudski, «*Litovskija abrazki*» Adama Kirkora w aspekce typalogii memuarhaga zhanru, s. 11–14; Ja. Janushkevich, *Skarb pol”skamownaj memuarystyki Minshchyny drugoj palovy XIX st. (na prykladze «Obrazków Mińskich» Zosi Kavalewskaj)*, w: *Znakamityja minchane XIX–XX stst. Minsk i Minshchyna w litaraturnyh tvorah na rubjazhy XIX–XX stst.: matjeryjaly VI Belaruskaj-pol”skaj navukovaj kanferjencyi*, Minsk, 27 krasavika 2010 g., rjedkalegija: A. Vjaliki, Z. Vinnicki (navukovyja rjedaktary) i insh., Minsk 2011, s. 146–151; E. Filatova, *Memuary na pol”skom jazyke kak istochnik po istorii Belarusi konca XVIII pervoj poloviny XIX veka*, w: *Gistoryja vydaveckaj dzejnasci w Pol”shchy i Belarusi w XIX–XX stagoddzjah: zbornik navukovyh artykulaw*, Minsk 2003, s. 52–56.

w Grodnie⁶⁴, przez Alaksandra Fiadutę – opis podróży Jana Jankowskiego, napisany w czasie podróży na zesłanie⁶⁵, przez Anatola Ścieburakę – rękopisy niektórych francuskojęzycznych pamiętników, przechowywanych w zbiorach Narodowej Biblioteki Białorusi⁶⁶. Tego typu artykuły czasami zwiastują wydanie danego utworu w całości, jak to było w przypadku wspomnień Anny Gerycz, Ignacego Klukowskiego⁶⁷ i Franciszka Sawicza⁶⁸, czasami zaś pełnią funkcję swoistej prezentacji dla szerokiej publiczności już dokonanych publikacji⁶⁹.

Innym, jeszcze bardziej rozwiniętym, kierunkiem badań jest przygotowywanie na podstawie pamiętników oddzielnych prac, zwykle w formie artykułów lub wystąpień konferencyjnych. W tych wypadkach uwaga badaczy jest zwrócona nie tyle na określone utwory, ile na konkretne motywy lub problemy. Na przykład Wolha Harbaczowa na podstawie pamiętników Eustachego Januszkiewicza zebrała wiadomości o niektórych przedstawicielach rodów arystokratycznych na Białorusi⁷⁰, Mikołaja Chaustowicz – o Ignacym Jackowskim na podstawie wspo-

⁶⁴ A. Radzjuk, *Dzjonnik chynnasci Karalja Bazhenckaga (1806–1844)*, w: *Gorad i jago zhyhary: partrjet na fone jepohi: zb. navuk. art.*, pod rzed. A. Smalenchuka, Minsk 2016, s. 71–88.

⁶⁵ A. Feduta, *Sentimental'noe puteshestvie v ssylku: Jan Jankovskij i ego travelog*, w: „*Studia Rossica XXII*”: *Polska – Rosja: dialog kultur. Tom poświęcony pamięci profesor Jeleny Cybienko*, Warszawa 2012, s. 113–123.

⁶⁶ A. Sceburaka, *Vajna 1812 g.: vershavanyja memuary palonnaga francuzskaga zhawnera*, „Zdabytki: dakumental'nyja pomniki na Belarusi”, vyp. 16, Minsk 2014, s. 145–156; A. Sceburaka, *Vjartanne rukapisu wspaminaw generala chasow Vjalikaj Francuzskaj rjevaljucyji Zh.-Je. Shamp'jonje*, w: *Vojna 1812 goda: social'no-jekonomicheskie, duhovnye i istoriko-kul'turnye posledstvija v kontekste sovremennosti. Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskaj konferencii, Minsk, 12 dekabrya 2012 g.*, Minsk 2013, s. 395–397; A. Sceburaka, *Ljos rukapisu knigi wspaminaw barona dje Sharona*, w: *Dakumental'naja spadchyna Belarusi XIV–XX stagoddzjaj: Matjeryjaly navukova-praktychnaj kanferencyji, prysvechanaj 75-goddzju Nacyjanal'naga gistarychnaga arhiva Belarusi (Minsk, 26 chjervenja 2013 g.)*, rjedkal. U. Adamushka (starshynja) [i insh.], Minsk 2014, s. 98–103; A. Stébouraka, *Les manuscrits de Général Marulaz découverts au Belarus*, „*Etudes napoléoniennes*” 2018, t. 46, VI, s. 77–79.

⁶⁷ V. Garbachova, *Uspaminy Ganny Gerych jak krynica pa gistoryi pobytu i zvyhajaw VKL XVIII stagoddzja*, „Aktual”nyja prablemy palanistyki 2009”, 2009, s. 75–82; też, *Uspaminy Ignacija Kljukowskaga w kantjeksce memuarnej tradycyji, prysvechanaj pawstannju 1830–1831 gadow*, „Aktual”nyja prablemy palanistyki 2007” 2007, s. 165–179.

⁶⁸ M. Hawstovich, *Shljahami da belaruskasci*, Varshava 2010, s. 256–265.

⁶⁹ V. Garbachova, *Memuarystyka XIX stagoddzja w belaruskaj kul'turnaj tradycyji*, „Arche”, 2014, № 1–2: *Gistoryja Belarusi XIX st. u memuarah*, układ. V. Garbachovaj, s. 5–14.

⁷⁰ V. Gorbacheva, *Stefanija Radzivill, Leonilla Barjatinskaja i Ljudvik Vitgenshtejn po vospominanijam Evstafija Janushkevicha*, w: *Knjaz'ja Vitgenshtejny i ih vladenija v Rossijskoj Imperii v XIX veke*, sost. O. Popko, nauch. red. S. Tokt', O. Popko, Mir 2018, s. 35–43.

mnien Jana Bartkowskiego⁷¹, Alaksandr Kisialou, korzystając z różnych utworów pamiętnikarskich, zgromadził dane o urzędnikach Wschodniej Białorusi drugiej ćwierci XIX w.⁷², Wital Makarewicz badał fenomen polilingwizmu szlachty białoruskiej XIX stulecia⁷³, Ina Sorkina – miasteczka białoruskie XIX – początku XX w.⁷⁴, A. Ścieburaka – wydarzenia wojny francusko-rosyjskiej 1812 r. na Białorusi na podstawie pamiętników francuskich⁷⁵, Alaksandr Fiaduta zaś przeanalizował liczne wątki tematyczne w polsko- oraz rosyjskojęzycznych pamiętnikach z XIX w.⁷⁶ Tego typu przykłady można mnożyć.

Warto w tym miejscu wspomnieć też o wydaniu w 2000 r. niektórych notatek wyżej wspomnianego Mikołaja Ułaszczyka, który w latach osiemdziesiątych mieszkał i pracował w Moskwie i zajmował się tematycznym opracowywaniem

⁷¹ M. Hawstovich, *Ignacy Jackowski va wspaminah Jana Bartkowskaga*, „Pracy kafedry gistoryi belaruskaj litaratury Beldzjarzhuniversityeta”, vyp. 10, Minsk 2009, s. 91–101.

⁷² A. Kiselev, *Chinovnichestvo Vitebskoj i Mogilevskoj gubernij v vospominanijah sovremennikov (vtoraja chetvert' XIX veka)*, „Krynicaznawstva i specyjal”nyja gistorychnyja dyscypliny”, vyp. 1, Minsk 2002, s. 200–206.

⁷³ V. Makarjevich, *Polilingvizm shljahty Belarusi w XIX st. (pa matjeryjalah uspaminaw)*, w: *Aichynnaja i susvetnaja gistoryja: suchasnyja poglady i metady dasledavannja: zb. navuk. art.*, rjedkal.: M. Zabawski [i insh], Minsk 2004, s. 117–120.

⁷⁴ I. Sorkina, *Mjastječki Belarusi w memuarnej litaratury XIX – pershaj palovy XX st.*, w: *Garady Belarusi w kantjeksce palityki, jekanomiki, kul'tury: zbornik navukovyh artykulaw*, Grodna 2007, s. 60–63.

⁷⁵ A. Scebura, *Belarus u francuzskaj memuarystyicy chasow vajny 1812 g. na padstave kalekcyi Nacyjanal'naj biblijatjeki Belarusi*, „Arche” 2014, № 1–2: *Gistoryja Belarusi XIX st. u memuarah*, s. 37–72.

⁷⁶ A. Feduta, *Avtor kak chitatel' sobstvennogo dnevnika*, w: *Studia Rossica XVII: Dzienniki pisarzy rosyjskich*, Warszawa 2006, s. 67–78; tenże, *Russkie glazami poljakov (po jego-tekstam Ju. Psheclavskogo, M. Malinovskogo, S. Moravskogo)*, w: *Studia Rossica XIX: Dzienniki, notatniki, listy pisarzy rosyjskich*, Warszawa 2007, s. 227–238; tenże, *Russkij genij v vospominanijah pol'skogo svjatogo*, w: *Shkola teoreticheskoj pojetiki: sbornik naucznych trudov k 70-letiju N.D. Tamarchenko*, red.-sost.: V. Tjupa, O. Fedunina, Moskva 2010, s. 275–280; tenże, *Slovo «belorus» v vospominanijah Osipa Przheclavskogo*, w: *Pojetika i lingvistika. Materialy naucznoj konferencii, posvjashhennoj 100-letiju so dnja rozhdenija R.R. Gel'gardta. 16–19 oktjabrja 2006 g.*, Tver' 2006, s. 42–44; tenże, *Sredi zhenshhin. Osip Senkovskij v vospominanijah i pis'mah sovremennic*, „Studia Rossica XX”, t. 1: *Memuarystyka rosyjska i jej konteksty kulturowe*, red. nauk. A. Wolodzko-Butkiewicz, L. Łucewicz, Warszawa 2010, s. 165–178; tenże, *Stradanija otstavnoho cenzora. K istorii publikacii vospominanij O. A. Przheclavskogo: po pis'mam O. A. Przheclavskogo k P. I. Bartenevu (1872–1873 gg.)*, w: *Cenzura v Rossii: istorija i sovremennost': sb. nauch. tr.*, vyp. 5, Sankt-Peterburg 2011, s. 144–157; tenże, *Ustanovka na chitatelja i problema «zhanra» v russkikh memuarah I-j poloviny XIX veka*, „Nauchnye trudy Vil'njusskogo universiteta. Literatura” t. 47(5), opus № 1–2: «Russkij memuar; Soavtorstvo». Sbornik statej, Vil'nius 2005, s. 68–79.

pamiętników jako źródeł do historii Białorusi. W szczególności zostały przezeń opisane niektóre dotyczące historii Białorusi XIX w. opublikowane utwory (Wasilija Siewiergina, Asinkrita Łomaczewskiego, Iwana Nikotina, Aleksandra Mośołowa). W celu ukazania „wagi i znaczenia tego typu źródeł” ukazał się osobny artykuł poświęcony wspomnieniom Edwarda Wojniłowicza⁷⁷.

Stopniowy rozwój w historiografii białoruskiej zarówno wydań pamiętników, jak też różnego rodzaju badań dokonywanych na ich podstawie wymagał swoistego podsumowania i analizy zgromadzonego doświadczenia, a zarazem też poszukiwania i systematyzacji pamiętników dotyczących historii Białorusi XIX w. w celu ich późniejszego użycia. Próbę taką podjęła Maryna Jaraszuk, która w 2008 r. rozpoczęła pracę nad rozprawą doktorską, zatytułowaną „Pamiętniki jako źródło historyczne do badania dziejów Białorusi pierwszej połowy XIX wieku”. Badaczka wykonała olbrzymią pracę, jeżeli chodzi o poszukiwanie i wprowadzenie do obiegu naukowego pamiętników. Niestety, wysiłek ów nie został jeszcze uwieczniony napisaniem i obroną rozprawy. Zaledwie niektóre wyniki badań zostały przedstawione w artykułach⁷⁸.

---

⁷⁷ M. Ulaşchyk, *Memuary i dzjonniki jak krynicy pa gistoryi Belarusi: Z rukapisnaj spadchyny*, Minsk 2000.

⁷⁸ M. Jarashuk, *Adukacyjny status stvaral'nikaw uspaminaw ab gistarychnyh padziejah pershaj palovy XIX st. u Belarusi*, w: *Nauchnye stremenija – 2010: sb. materialov Resp. nauch.-prakt. molodezh. konf. s mezhdunar. uchastiem* (Minsk, 1–3 nojab. 2010 g.), ch. 2, redkol. V. Kazbanov [i dr.], Minsk 2010, s. 361–364; też, *Memuary jak krynica pa gistoryi Grodna pershaj palovy XIX st.*, w: *Grodna i grodzeny: dzievjac" stagoddzjaw gistoryi (da 880-goddzja gorada): matjeryjaly Mizhnarodnaj navukovaj kanferencyi (Grodna, 10–11 krasavika 2008 g.)*, [rjedkalgija: A. Antonenka, A. Kavalenja, Ja. Rowba (adkaznyja rjedaktary) i insh.], Grodna 2008, s. 92–97; też, *Memuarysty z Navagrudchyny: ih ljosity i stawlenne da wlad u tvorah ab padziejah pershaj palovy XIX st.*, w: *Ljudzi i wlada Navagrudchyny: gistoryja wzaemadzejannja (da 500-goddzja nadannja Navagrudku prywileja na magdjeburgskae prava): zb. navuk. art.*, układ. A. Skep'jan, V. Danilovich, A. Downar, rjedkal. A. Kavalenja [i insh.], Minsk 2013, s. 245–258; też, *Metadalagichnyja padyhody da vyvuchjennja memuarnaj litaratury i ih rjealizacyja w dachynenni da krynic pa gistoryi Belarusi pershaj palovy XIX st.*, s. 280–287; też, *Navagrudchyna pershaj palovy XIX st. vachyma suchasnikaw (pa matjeryjalah memuarnaj litaratury)*, w: *Navagrudchyna w gistarychna-kul'turnaj spadchynie Ewropy (da 600-goddzja Grunval'dskaj bitvy)*, [rjedkalgija: A. Kavalenja, A. Kulak (starshyni) i insh.], Minsk 2010, s. 189–196; też, *Pol'skamownaja memuarnaja litaratura jak krynica pa gistoryi zahodnebelaruskich zjamel" pershaj palovy XIX st. (sproba analizu)*, w: *Shljah da wzaemnasci [pol'ska-belaruskija mownyja, litaraturnyja, gistarychnyja i kul'turnyja suwjazj]: matjeryjaly XV mizhnarodnaj navukovaj kanferencyi (Grodna, 13–14 listapada 2008 g.)*, [rjedkalgija: I. Krjen" (adkazny rjedaktar) i insh.], Grodna 2009, s. 192–199; też, *Prablema jetnichnaj samaidjentyfikacyi wradzhjencaw pawnochna-zahodnih gubernjaw Rasijskaj imperyi w pershaj palove XIX*

Badania nad dziewiętnastowiecznym pamiętnikarstwem we współczesnej historiografii białoruskiej mają zatem za sobą całkiem poważny etap rozwoju, który wyraźnie się różni od etapu poprzedniego (sowieckiego), zarówno w aspekcie postawienia problemu, jak i uzmysłowienia znaczenia omawianego typu źródeł dla badań, a także pod względem nasycenia faktograficznego oraz liczby tekstów wprowadzonych do obiegu naukowego. Dziś trudno wyobrazić sobie jakiegokolwiek poważne badania z zakresu historii Białorusi XIX w., które byłyby prowadzone bez korzystania z pamiętników jako materiału źródłowego. W kraju powstał krąg badaczy, którzy systematycznie zajmują się poszukiwaniem, tłumaczeniem, wydawaniem oraz naukowym opracowaniem pamiętników (Aleksandr Fiaduta, Wolha Harbaczowa, Mikoła Chaustowicz, Kastuś Ćwirka, Maryna Jaraszuk i inni). Zostały też uruchomione projekty, których zadaniem jest wspomaganie realizacji tego typu działalności. Wciąż jednak na białoruskich badaczy czeka ogrom pracy, zarówno w zakresie opracowania nowych tekstów, jak i i doskonalenia tego procesu i podnoszenia poziomu ich opracowania.

BIBLIOGRAFIA (BIBLIOGRAPHY)

- Abjazerskaja Ju., *Pakutnickija gady, pradmova, peraklad i kamentary D. Matvejchyka*, „Asoba i chas. Belaruski bijagrafichny al'manah”, vyp. 8, Minsk 2018.
- Abuhovich A., *Memuary*, w: *Litaratura drugoj palovy XIX stagoddzja*, ch. 2, ukladanne L. Kisjaljovaj, N. Senkevich, Minsk 2013.
- Ad rjedakcyi*, „Asoba i chas: Belaruski bijagrafichny al'manah”, vyp. 1, Minsk 2009.
- Aginski M.K., *Memuary pra Pol'shchu i paljakaw*, peraklad V. Ramanovich, kament. A. Pashkevicha, „Arche” 2015, № 9.
- Andjersan F., *U grodzenskaj turme. Verasen” 1863 g.*, peraklad D. Fjadotavaj, „Gorad Svjatoga Guberta: al'manah lakal'naj gistoryi”, vyp. 7, Grodna 2013.
- Aramovich I., *Mary. Uspaminy ab partyzanskim ruhu w Garadzenskim vajavodstve w 1863 i 1864 gg.*, padryht. A. Radzjuk, „Arche” 2010, № 12.
- „Arche” 2014, № 1–2: *Gistoryja Belarusi XIX st. u memuarah*, uklad. V. Garbachovaj.
- Barancjevich A., *Aposhnija dni konnaga litovskaga atrada*, peraklad, ustup. art. S. Kuznjacova, „Gorad Svjatoga Guberta: al'manah lakal'naj gistoryi”, vyp. 8, Grodna 2014.
- Bulgaryn F., *Vybranae, ukladanne*, pradmova, kamentaryj A. Fjaduty, Minsk 2003.
- Chernjaeva A., *Memuarnye izdaniya v Fundamental'noj biblioteke AN BSSR*, w: *Knigovedenie v Belorussii: sbornik statej*, Minsk 1977.

---

st., „Aktual”nyja pablemy palanistyki – 2010” 2011, s. 271–278; taż, *Tjeatral”nae zhyccjo Grodna pershaj palovy XIX st. u memuarnej litaratury*, w: *Garadzenskija chytanni: zbornik matjeryjalaw*, Grodna 2011, s. 240–247.

- Daljenga-Hadakowski Z., *Vybranae*, układ, pradm., kament. L. Malash, Minsk 2007.
- Damejka I., *Mae padarozhzhzy*, perakl. Z. Sic"ko, pradm. K. Cvirki, Minsk 2002.
- XIX stagoddze: Navukova-litaraturny al'manah*, kn. 1, Minsk 1999.
- Feduta A., *Avtor kak chitatel' sobstvennogo dnevnika*, w: „*Studia Rossica XVII*”: *Dzienniki pisarzy rosyjskich*, Warszawa 2006.
- Feduta A., *Odin zabytyj nekrolog (Frantishek Malevskij o Juzefe Oleshkeviche)*, „Asoba i chas. Belaruski bijagrafichny al'manah”, vyp. 6, Minsk 2015.
- Feduta A., *Russkie glazami poljakov (po jego-tekstam Ju. Psheclavskogo, M. Malinovskogo, S. Moravskogo)*, w: „*Studia Rossica XIX*”: *Dzienniki, notatniki, listy pisarzy rosyjskich*, Warszawa 2007.
- Feduta A., *Russkij genij v vospominanijah pol'skogo svjatogo*, w: *Shkola teoreticheskoj pojetiki: sbornik nauchnyh trudov k 70-letiju N.D. Tamarchenko*, red.-sost.: V. Tjupa, O. Fedunina, Moskva 2010.
- Feduta A., *Sentimental'noe puteshestvie v ssylku: Jan Jankovskij i ego travelog*, w: „*Studia Rossica XXII*”: *Polska – Rosja: dialog kultur. Tom poświęcony pamięci profesor Jeleny Cybienko*, Warszawa 2012.
- Feduta A., *Slovo «belorus» v vospominanijah Osipa Przheclavskogo*, w: *Pojetika i lingvistika. Materialy nauchnoj konferencii, posvjashhennoj 100-letiju so dnja rozhdenija R.R. Gel'gardta. 16–19 oktjabrja 2006 g.*, Tver' 2006.
- Feduta A., *Sredi zhenshin. Osip Senkovskij v vospominanijah i pis'mah sovremennic*, w: „*Studia Rossica XX*”; t. I: *Memuarystyka rosyjska i jej konteksty kulturowe*, red. nauk. A. Wolodzko-Butkiewicz, L. Łucewicz, Warszawa 2010.
- Feduta A., *Stradanija otstavnogo cenzora. K istorii publikacii vospominanij O. A. Przheclavskogo: po pis'mam O. A. Przheclavskogo k P. I. Bartenevu (1872–1873 gg.)*, w: *Cenzura v Rossii: istorija i sovremennost': sb. nauch. tr.*, vyp. 5, Sankt-Peterburg 2011.
- Feduta A., *Ustanovka na chitatelja i problema «zhanra» v russkikh memuarah 1-j poloviny XIX veka*, „*Nauchnye trudy Vil'njusskogo universiteta. Literatura*” t. 47(5), opus № 1–2: «*Russkij memuar; Soavtorstvo*». *Sbornik statej, Vil'njus* 2005.
- Filamaty i filarjety. Zbornik, ukladanne, peraklad pol'skamownyh tvoraw*, pradmova, bijagrafichnyja davedki pra awtaraw i komentaryi K. Cvirki, Minsk 1998.
- Filatova E., *Memuary na pol'skom jazyke kak istochnik po istorii Belarusi konca XVIII pervoj poloviny XIX veka*, w: *Gistoryja vydaveckaj dzejnasci w Pol'shchy i Belarusi w XVI–XX stagoddzjah: zbornik navukovyh artykulaw*, Minsk 2003.
- Garbachova V., *Ganna Gerych pra Rjejtanaw, Radzivilaw i Ishkaldz*”, peraklad i kamentary V. Garbachovaj, „*Arche*” 2011, № 12.
- Garbachova V., *Ignacij Kljukowski i jago wspaminy ab padzejah pawstannja 1831 g. na Ashmjanshchynie*, w: *Ashmjanshchyna: problemy rjegijanal'naj gistoryi Belarusi: zbornik navukovyh artykulaw*, Minsk 2011.
- Garbachova V., *Jawstafij Janushkevich i jago wspaminy pra padzei 1831 g.*, w: „*Pachuc*”, *jak ljosu valjacca mury: Pamjaci Genadzja Kisjaljova*, układalniki: L. Kisjaljova, A. Fjaduta; pad navuk. rjed. A. Mal'dzisa, Minsk 2009.

- Garbachova V., *Memuarystyka XIX stagoddzja w belaruskaj kul"turnaj tradycyi*, „Arche” 2014, № 1–2: *Gistoryja Belarusi XIX st. u memuarah*, uklad. V. Garbachovaj.
- Garbachova V., *Nevjadomyja wspaminy ab pawstanni 1830–1831 gg. u Belarusi*, „Belaruskij arheagrafichny shtogodnik”, vyp. 7, Minsk 2006.
- Garbachova V., *Uspaminy Ganny Gerych jak krynica pa gistoryi pobytu i zvyhajaw VKL HVIII stagoddzja*, „Aktual”nyja problemy palanistyki 2009”, Minsk 2009.
- Garbachova V., *Uspaminy Ignacija Kljukovskaga w kantjeksce memuarnej tradycyi, prysvechanaj pawstannju 1830–1831 gadow*, „Aktual”nyja problemy palanistyki 2007” 2007.
- Gerych G., *Z uspaminaw...*, pradmova, peraklad i kament. V. Garbachovaj, „Asoba i chas: Belaruskij bijagrafichny al'manah”, vyp. 1, Minsk 2009.
- Gorbacheva O., *Stefanija Radzivil, Leonilla Barjatinskaja i Ljudvik Vitgenshtejn po vospominanijam Evstafija Janushkevicha*, w: *Knjaz'ja Vitgenshtejn i ih vladenija v Rossijskoj Imperii v XIX veke*, sost. O. Popko, nauch. red. S. Tokt', O. Popko, Mir 2018.
- Gorbačiova O., *1830–1831 m. sukilėlių memuarinis palikimas*, „Karo archivas” 2013, t. 28.
- Hawstovich M., *Ignacy Jackowski va wspaminah Jana Bartkowskaga*, „Pracy kafedry gistoryi belaruskaj litaratury Beldzjarzhuniversitjeta”, vyp. 10, Minsk 2009.
- Hawstovich M., *Shljahami da belaruskasci*, Varshava 2010.
- Horbaczowa W., *Anna Geryczowa o Rejtanach, Radziwiłłach i Iszkoldzi*, „Almanach Historyczny” 2014, t. 16.
- Jackowski I., *Apovesc” z majgo chasu, al”bo Litovskija prygody, peraklad i kamentar M. Hawstovicha*, „Arche” 2008, № 7–8, s. 924–1055.
- Jackowski I., *Apovesc” z majgo chasu, al”bo Litovskija prygody*, ukl., peraklad, pasljaslowe i kamentar M. Hawstovicha, Varshava 2010.
- Jankowski P., *Zascenak. Nekal”ki universitjeckih uspaminaw. Try braty-dzedzichy*, peraklad i pradmova V. Alisijonka i M. Hawstovicha, w: *XIX stagoddze: Navukova-litaraturny al'manah*, kn. 2, Minsk 2000.
- Janushkevich Ja., *Dyjaryjush z XIX stagoddzja: Dzjonniki Mihala Galubovicha, jak gistorychnaja krynica*, Minsk 2003.
- Janushkevich Ja., *Fragmenty z natatak (1831–1851 gg.)*, pradmova, peraklad, kament. V. Garbachovaj, „Arche” 2014, № 1–2: *Gistoryja Belarusi XIX st. u memuarah*, uklad. V. Garbachovaj.
- Janushkevich Ja., *Skarb pol”skamownaj memuarystyki Minshchyny drugoj palovy HIH st. (na prykladze «Obrazków Mińskich» Zosi Kavalewskaj)*, w: *Znakamityja minchane XIX–XX stst. Minsk i Minshchyna w litaraturnyh tvorah na rubjazhy XIX–XX stst.: matjeryjaly VI Belaruskaj-pol”skaj navukovaj kanferjencyi*, Minsk, 27 krasavika 2010 g., rjedkalegija: A. Vjaliki, Z. Vinnicki (navukovyja rjedaktary) i insh., Minsk 2011.
- Janushkevich Ja., *Uspaminy (1805–1831), [ukladanne, peraklad z pol”skaj movy, ustupny artykul, kamentary, pakazal”niki V. Garbachovaj; navukove rjedagavanne L. Kowkel”]*, Minsk 2011.
- Jarashuk M., *Adukacyjny status stvaralnikaw uspaminaw ab gistarychnyh padzejah peršaj palovy XIX st. u Belarusi*, w: *Nauchnye stremlenija – 2010: sb. materialov Resp.*

- nauch.-prakt. molodezh. konf. s mezhdunar. uchastiem* (Minsk, 1–3 nojab. 2010 g.), ch. 2, redkol.: V. Kazbanov [i dr.], Minsk 2010.
- Jarashuk M., *Memuary jak krynica pa gistoryi Grodna pershaj palovy XIX st.*, w: *Grodna i grodzency: dzevjac*” stagoddzjaw gistoryi (da 880-goddzja gorada): matjeryjaly Mizhnarodnaj navukovaj kanferjencyi (Grodna, 10–11 krasavika 2008 g.), [rjedkalegija: A. Antonenka, A. Kavalenja, Ja. Rowba (adkaznyja rjedaktary) i insh.], Grodna 2008.
- Jarashuk M., *Memuarysty z Navagrudchyny: ih ljosity i stawlenne da wlad u tvorah ab padziejah pershaj palovy HIH st.*, w: *Ljudzi i wlada Navagrudchyny: gistoryja wzaemadzejannja (da 500-goddzja nadannja Navagrudku prywileja na magdjeburgskae prava): zb. navuk. art.*, uklad. A. Skep’jan, V. Danilovich, A. Downar; rjedkal. A. Kavalenja [i insh.], Minsk 2013.
- Jarashuk M., *Metadalagichnyja padyhody da vyvuchjennja memuarnej litaratury i ih rjealizacyja w dachynenni da krynic pa gistoryi Belarusi pershaj palovy XIX st.*, w: *Razvittie metodologicheskich issledowanij u podgotovka kadrov ustoriokov v Respublike Belarus’, Rossijskoj Federacii u Respublike Pol’sha: sbornik nauchnyh statej*, pod nauch. red. prof. A. Nechuhrina, Grodno 2011.
- Jarashuk M., *Navagrudchyna pershaj palovy XIX st. vachyma suchasnikaw (pa matjeryjalah memuarnej litaratury)*, w: *Navagrudchyna w gistarychna-kul’turnaj spadchynie Ewropy (da 600-goddzja Grunval’dskej bitvy)*, [rjedkalegija: A. Kavalenja, A. Kulak (starshyni) i insh.], Minsk 2010.
- Jarashuk M., *Pol’skamownaja memuarnej litaratura jak krynica pa gistoryi zahodne-belaruskich zjamel” pershaj palovy XIX st. (sproba analizu)*, w: *Shljah da wzaemnasci [pol’ska-belaruskija mownyja, litaraturnyja, gistarychnyja i kul’turnyja suvjazji]: matjeryjaly XV mizhnarodnaj navukovaj kanferjencyi (Grodna, 13–14 listapada 2008 g.)*, [rjedkalegija: I. Krjen” (adkazny rjedaktar) i insh.], Grodna 2009.
- Jarashuk M., *Prablema jetnichnaj samajdentyfikacyi wradzhjencaw pawnochna-zahodnih gubernjaw Rasijskaj imperyi w pershaj palove XIX st.*, „Aktual”nyja prablemy palanistyki – 2010” 2011.
- Jarashuk M., *Tjeatral’nae zhyccjo Grodna pershaj palovy XIX st. u memuarnej litaratury*, w: *Garadzenskija chytanni: zbornik matjeryjalaw*, Grodna 2011.
- Jodka K., *Sabachyja gady: Uspaminy lidzjanina 50-gadovaj dawniny*, peraklad G. Lawrjesh, „Asoba i chas: belaruski bijagraficzny al’manah”, vyp. 6, Minsk 2015.
- Kalinowski K., *Za nashuju vol’nasc’*: *Tvory, dokumenty*, uklad., pradm., pasljasl., per. i koment. G. Kisjaljova, Minsk 1999.
- Kiselev A., *Chinovnichestvo Vitebskoj i Mogilevskoj gubernij w vospominanijah sovremennikov (vtoraja chetvert’ XIX veka)*, „Krynicaznawstva i specyjaj”nyja gistarychnyja dyscypliny”, vyp. 1, Minsk 2002.
- Korzan T., *Minsk u sjarjedzine XIX stagoddzja. Z ulasnyh uspaminaw*, pradmowa, peraklad i komentary V. Makarjevicha, „Arche” 2010, № 3.
- Latushkin A., [rjecenzija na:] *Malinowski, Mikalaj. Kniga wspaninaw, uklad., pradm., koment., imjan. pakaz. Aljaksand Fjaduta; peraklad z pol’sk. Ja. M. Kisjaljova. – Minsk:*

- Limaryus*, 2014. – 240 s., il. (Belaruskaja memuarная bibliijatjeka), „Arhivaryus: Zb. navuk. pavedaml. i art.”, vyp. 13, Minsk 2015.
- Lavrinc P., *Kniga o litvinah, poljakah, russkih i Peterburge*, „Literatūra. Rusistica Vilnensis” 2011, № 2(53).
- Litvinovich Ja., «Belaruskij knigazbor»: *Kastus” Kalinowski*, „Litaratura i mastactva” 1999, № 20, 21 maja.
- Makarjevich V., *Polilingvizm shljahty Belarusi w XIX st. (pa matjeryjalah uspaminaw)*, w: *Ajchynnaja i susvetnaja gistoryja: suchasnyja pogljady i metady dasledavannja: zb. navuk. art.*, rjedkal.: M. Zabawski [i insh], Minsk 2004.
- Mal”dzis A., *Padarozhzhza w XIX stagoddze: 3 gistoryi belaruskaj litaratury, mastactva i kul”tury. Navukova-papuljarnyja narysy*, Minsk 1969.
- Malinowski M., *Kniga wspaminaw*, układ., pradm., kament., imen. pakaz. A. Fjaduty, perakład z pol”sk. Ja. Kisjaljovaj, Minsk 2014.
- Masal”ski Je. T., *Z uspaminaw (1799–1824)*, pradmova i perakład S. Shydłowskaga, „Mala-dosc” 2014, № 6(727); № 7(728); № 8(729); № 9(730).
- Matvejchik D., *Dzjon”nik Juzafa Patrykowskaga jak krynica pa gistoryi jemigracyi wdzel”nikaw pawstan”nja 1830–1831 gg. u Francyi*, „Zapisy Belaruskaga Instytutu Navuki j Mastactva”, vyp. 37, N”ju-Jork–Mensk 2014.
- Matvejchik D., *Uspaminy Vandalina Chjernika jak krynica pa gistoryi pawstannja 1863–1864 gg. u Belarusi: sproba krytychnaga analizu*, w: „Białoruskie Zeszyty Historyczne – Belaruskij gistorychny zbornik” 2014, № 42.
- Matvejchik D., *Uspaminy Zygmunta Minejki*, „Zapisy Belaruskaga Instytutu Navuki j Mastactva”, vyp. 40, N”ju-Jork–Mensk 2018.
- Minejka Z., *Z tajgi pad Akropal”: Uspaminy z 1848–1866 gadow*, perakład, ukl., pradmova, kament. M. Zapartyka, Minsk 2017.
- Murawjow M., *Natatki pra kiravanne Pawnochna-Zahodnim kraem i pra padawlenne w im buntu*, [pradmova, kamentary: A. Fjaduta], Minsk 2016.
- Narbut M.-B., *Lidski pavet u sjarjedzine XIX stagoddzja*, perakład G. Lawrjesh, kamentary L. Lawrjesh, „Asoba i chas: Belaruskij bijagraficzny al”manah”, vyp. 6, Minsk 2015.
- Oginskij M.K., *Memuary Mihala Kleofasa Oginskogo o Pol’she i poljakah s 1788 goda do konca 1815 goda*, v 2-h t., perevod s franc. t. 1: E. Chizhevskoj, L. Kazyro, t. 2: V. Bazarova i L. Kazyro, Minsk 2015.
- Padbjarjeski R., *Listy pra Belarus”*, perakład M. Hawstovicha, w: *Litaratura pershaj palovy XIX stagoddzja*, navuk. rjed. S. Garanin, [układ. i kament. M. Hawstovicha], Minsk 2012.
- Pakash (narodzhanaja Rudamina) A., *Uspaminy (urywki)*, pradmova, perakład i kamentary M. Jarashuk, „Arche” 2014, № 1–2: *Gistoryja Belarusi XIX st. u memuarah*, układ. V. Garbachovaj.
- Pamiętnik Ignacego Klukowskiego z Powstania Listopadowego na ziemiach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, wstęp i oprac. O. Gorbaczowa, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2007, nr 4.

- Patocki L., *Uspaminy pra Tyshkevichavu Svislach, Dzjarzechyn i Ruzhanu*, układ., pradm., kament. A. Filatavaj, peraklad Ja. Salamevicha, Minsk 1997.
- Pljatjer Ja., *Uspaminy za 1863 god, pradmova, peraklad i kamentary D. Matvejchyka*, „Asoba i chas: belaruskij bijagrafichny al'manah”, vyp. 6, Minsk 2015.
- Poljaki v Peterburge v pervoj polovine XIX veka, sostavlenie, predislovie, kommentarii A. Feduty, perevod s pol'skogo Ju. Chajnikova, Moskva 2010.
- Pshaclawski V., *Kalejdashkop upaminaw*, u 2 t., układ., kament., imenny pakazal'nik A. Fjaduty, Minsk 2012.
- Puzyna G., *U Vil'ni i litovskih majontkah. Uspaminy z 1815–1843 gadow*, „Litaratura i mastactva” 1999, № 12, 26 sakavika.
- Radzjuk A., *Dzjonnik chynnasci Karalja Bazhenckaga (1806–1844)*, w: *Gorad i jago zhyhary: partrjet na fone jepohi: zb. navuk. art.*, pad rjed. A. Smalenchuka, Minsk 2016.
- Razhanski F., *Z Garadzenskaga vajavodstva (1903), padr. Z. Kuz'menki*, w: *Kastus' Kalinowski i jago jepoha w dakumentah i kul'turnaj tradycyi: matjeryjaly VII mizhnarodnaj navukovaj kanferjencyi Belaruskaga Gistarychnaga Tavarystva (Minsk, 25 verasnja 2009 g.)*, [navuk. rjed. A. Smaljanчук], Minsk 2011.
- Savich F., *Uspaminy*, peraklad G. Tychki, kament. M. Hawstovicha, w: *Litaratura pershaj palovy XIX stagoddzja*, navuk. rjed. S. Garanin, [układ. i kament. M. Hawstovicha], Minsk 2012.
- Seburaka A., *Belarus” u francuzskaj memuarystyicy chasow vajny 1812 g. na padstave kalekcyi Nacyjanal”naj biblijatjeki Belarusi*, „Arche” 2014, № 1–2: *Gistoryja Belarusi XIX st. u memuarah*, układ. V. Garbachovaj.
- Seburaka A., *Ljos rukapisu knigi wspaminaw barona dje Sharona*, w: *Dakumental”naja spadchyna Belarusi XIV–XX stagoddzja. Matjeryjaly navukova-praktychnaj kanferjencyi, prysvechanaj 75-goddzju Nacyjanal”naga gistarychnaga arhiva Belarusi (Minsk, 26 chjervenja 2013 g.)*, rjedkal. U. Adamushka (starshynja) [i insh.], Minsk 2014.
- Seburaka A., *Uspaminy Zhana-Batysta Mjerlja ab Ruskaj kampanii 1812 goda (rukapis z kalekcyi Jemilja Bruvje)*, „Zdabytki: dakumental”nyja pomniki na Belarusi”, vyp. 14, Minsk 2012.
- Seburaka A., *Vajna 1812 g.: vershavanyja memuary palonnaga francuzskaga zhawnera*, „Zdabytki: dakumental”nyja pomniki na Belarusi”, vyp. 16, Minsk 2014.
- Seburaka A., *Vjartanne rukapisu wspaminaw generala chasow Vjalikaj Francuzskaj rjevaljucyi Zh.-Je. Shamp’jonje*, w: *Vojna 1812 goda: social’no-jekonomicheskie, duhovnye i istoriko-kul’turnye posledstvija v kontekste sovremennosti. Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii, Minsk, 12 dekabnja 2012 g.*, Minsk 2013.
- Seburaka A., *Vobraz Belarusi va wspaminah Maryi Daroty Radzivil*, „Zdabytki: dakumental”nyja pomniki na Belarusi”, vyp. 18, Minsk 2015.
- Shpilevskij P., *Puteshestvie po Poles’ju i Belorusskomu kraju*, predisl., tekstol. podg., prim., komment. S. Kuznjaevoj, Minsk 1992.
- Shukevich V., *Uspaminy 1863 goda, pradmova, peraklad i kamentary D. Matvejchyka*, „Asoba i chas: belaruskij bijagrafichny al'manah”, vyp. 7, Minsk 2016.

- Smirnov A., *Vosstanie 1863 goda v Litve i Belorussii*, Moskva 1963.
- Sorkina I., *Mjastjechki Belarusi w memuarnej litaratury XIX – pershaj palovy XX st.*, w: *Garady Belarusi w kantjeksce palityki, jekanomiki, kul'tury: zbornik navukovyh artykulaw*, Grodna 2007.
- Stébouraka A., *Les manuscrits de Général Marulaz découverts au Belarus*, „Etudes napoléoniennes” 2018, t. 46, VI.
- Syrakomlja U., *Dobryja vesi: Pajezija, proza, krytyka*, uklad. i kament. U. Marhelja i K. Cvirki, Minsk 1993.
- Syrakomlja U., *Vandrowki pa maih bylyh vakolicah: uspaminy, dasledavanni gistoryi i zvyhajaw*, peraklad i kament. K. Cvirki, Minsk 1992.
- Syrakomlja U., *Vybranyja tvory*, ukladanne, pradmova, kamentar K. Cvirki, Minsk 2011.
- Tyshkevich K., *Vilija i jae beragi*, uklad., pradm., per. pol. tjekstaw, kament. U. Vasilevicha, Minsk 2018.
- Ulashchyk M., *Memuary i dzjonniki jak krynicy pa gistoryi Belarusi: Z rukapisnaj spadchyny*, Minsk 2000.
- Vil'na 1823–1824. Perekrestki pamjati: I. Lelevel'. Novosil'cov v Vil'ne. I.N. Loboiko. Moi vospominanija*, sost. A. Feduta; vstup. stat'i i komment. P. Lavrinec, A. Rejtblat, A. Feduta, Minsk 2008.
- Vojnilovich Je., *Vospominanija*, per. s pol. V. Zaval'njuka, Minsk 2007.
- Za vol'nasc" i veru. Ignacij Kljukowski i jago wspaminy ab padziejah pawstannja 1830–1831 gadow: Na pol'skaj i belaruskaj movah*, uklad., perakl., kament. V. Garbachovaj, Minsk 2007.
- Zaleski B.F., *Z zhyccja litvinki: z listow i natatak: 1823–1874*, peraklad z pol'skaj movy, Minsk 2009.
- Zaprudski I., «*Litovskija abrazki*» *Adama Kirkora w aspekce typalogii memuarhaga zhanru*, „Vesnik Belaruskaga dzjarzhawnaga wniversityeta, ser. 4, Filalogija. Zhurnalistyka. Pedagogika” 1999, № 2.
- Zaprudski I., *Tajamnichy Janus, abo Bulgaryn na Belarusi*, „Polymja” 2004, № 3.
- Zhumar S., «*Uspaminy*» *Ignacija Kljukowskaga*, „Belaruski arheagrafichny shtogodnik”, vyp. 9, Minsk 2009.

O autorze:

dr Dzmitry Matwiejczyk – historyk, kierownik działu działalności naukowo-badawczej i publikacyjnej w Narodowym Historycznym Archiwum Białorusi w Mińsku.

Zainteresowania badawcze: historia Białorusi XIX w., a zwłaszcza powstanie listopadowe i Wielka Emigracja, powstanie styczniowe i jego historiografia.

e-mail: macviej@mail.ru